

مدیریت شهری

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳

No.34 Spring 2014

۱۵۳-۱۶۹

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۴/۳ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۰/۶

ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم

سهراب مروتی - دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

فرشته دارابی* - دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

چکیده

هر چند واژه‌ی شهر و شهرنشینی، تاریخی به درازای عمر بشر دارد، اما هیچ شهری در گذر زمان توان ماندگاری را نداشت، مگر این‌که دارای هویت فرهنگی مشخص بوده باشد. دین اسلام با توجه به صبغه‌ی فرهنگی برجسته‌ای که دارد؛ از همان آغاز تأثیرگذاری خویش، هویت‌یابی اسلامی را بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی بالا خص مؤلفه‌های شهری آغاز نمود. در این پژوهش ابتدا با روش کتابخانه‌ای - اسنادی، مبانی نظری پژوهش که شامل هشت شاخص مهم شهر اسلامی است، بدست آورده و با نگاهی همه جانبه بر داشتن هویت اسلامی، شاخص‌ها را با نگاه درون دینی مورد تحلیل قرار داده و در ادامه با روش میدانی و با استفاده از نظرسنجی از خبرگان میزان وزن هر شاخص بدست آمده و سپس با استفاده از روش ساده وزنی (SAW)^۱ مدل نظاممندی جهت ارزیابی شهرها بر اساس شاخص‌های اسلامی ارائه شده است. نتایجی که از پرسش نامه‌ها به دست آمد، حاکی از این بود که هیچ‌کدام از شاخص‌ها از نظر شهرسازان و کارشناسان علوم قرآنی بی‌اهمیت و یا کم‌اهمیت نبودند؛ ولی با این وجود بیشتر توجه شهرسازان معطوف به ظواهر شهری بوده و کارشناسان علوم قرآنی به روح معنوی حاکم بر شهر تأکید بیشتری دارند.

واژگان کلیدی: شاخص‌های شهر، هویت اسلامی، شهر نظاممند، ارزیابی، روش ساده وزنی.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۸۵۸۷۲۳۱۱، رایانامه: fereshteh_darabi81@yahoo.com

1. Simple – Additive – Weighting method (SAW)

مقدمه

بررسی شاخص‌های شهر در بطن اندیشه‌های اسلامی و کنکاش در آیات شریفه قرآن کریم برای دست یافتن به اندیشه‌های پویا قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد. در ایران علی‌رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه‌های اسلامی مخصوصاً در بعد از انقلاب مطرح گشته است؛ هنوز مطالعات کاربردی برای دست یابی به مدلی که بتوان شهرهای اسلامی با آن سنجیده شود وجود ندارد. به همین خاطر فرهنگ شهرسازی و شهرنشینی ما با وجود پیشینه و اصولی که شارع مقدس در این رابطه بیان کرده است، از شهرها و فرهنگ غربی تأثیر می‌پذیرد که با اصول و عقاید دینی مسلمانان هم خوانی ندارد. این در حالی است که، شهر اسلامی در جایگاه بسیار بلندی قرار گرفته که در قاموس هیچ اندیشه و مکتبی با این عظمت از آن یاد نشده است. از طرف دیگر، اندیشمندان اسلامی همواره برای رسیدن به جامعه‌ای ایده‌آل و شهر اسلامی که در آن به خواسته‌های مادی و معنوی برسند، تلاش کرده‌اند. دست یابی به شهری که بستر رشد کمالات انسانی را فراهم کند، نیازمند اندیشه‌هایی بوده است، تا با شناخت ابعاد وجودی نیازهای واقعی انسان، شناسایی و باورگردن آن‌ها به تجلی آن در پیدایش تمدن‌های بشری بینجامد. نکته‌ای که شهرسازان نباید از آن عدول کنند، ترسیم اندیشه‌های هنر اسلامی در بهره‌گیری از جهان هستی برای تعالی انسان‌هاست. ترویج صحیح این اندیشه، سبب تجلی و ظهور شهرهای برگرفته از تمدن اسلامی خواهد شد. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی از منظراً صیل ترین و معتبرترین منبع اسلام که همان قرآن کریم است؛ به طراحان و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا تصمیمات جدی در حیطه مباحث شهری و پرداختن به مسائل و مشکلات شهری اتخاذ نمایند. این مقاله در پی دست یابی به این حقیقت مهم است که عقاید دینی و آموزه‌های اسلامی تا چه اندازه بر ساختار، سبک معماری، اداره، ظاهر شهر و هویت آن تأثیر می‌گذارد؟

شهر پایگاه اصلی تمدن انسانی و تبلور ذهنی و تکنولوژی بشر است (سیف الدینی، ۱۳۷۸، ص ۷۵). اندیشه‌های شهرسازی نیز قدمتی به طول تاریخ بشری دارد. شهرها بیانگر و جلوه‌گاه باور و شیوه تربیت مردم و نتیجه نگرش آن‌ها به همه هستی هستند (داوری اردکانی، ۱۳۸۲). آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان شهرها و به خصوص بحران‌هایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقليد محض اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار گشته است؛ سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام گشته است. از آن جاکه قرآن کریم به عنوان قانون اساسی دین اسلام و نیز بهترین نسخه شفابخش آلام روحی و جسمی انسان‌ها در برگیرنده تمامی نیازهای دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌باشد، نسبت به مقوله شهر، نیز توجه ویژه‌ای داشته است. در آیات بسیاری به این مسئله مهم پرداخته شده، تا جایی که خداوند متعال دوباره شهر قسم می‌خورد: «لَا أَفْسِمُ بِهَاذَا الْبَلَدَ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَاذَا الْبَلَدِ»^۱ مراد از شهر در این آیات، شهر مکه معظiem است. شهر مکه به عنوان الگوی شهر اسلامی و به عنوان ام القری اسلام نامیده شده است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۸۵). معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن، داشتن فرهنگ دینی، خداشناسی و ارتباط با خدا می‌باشد. به همین دلیل قرآن هر شهرنشینی و رشد تکامل در امور مادی و علمی را تمدن ندانسته و مرکز کار و فعالیت آنها را مدینه نمی‌شناسد، بلکه مجتمع‌هایی را تمدن دانسته که در مسیر اهداف الهی بوده و از نظر اصطلاح قرآنی افرادی صالح ساکن آن باشند، که در این صورت محل اجتماع و فعالیت‌شان را شهر میدانند. در نتیجه آن تمدنی را پیشرفت‌تر دانسته که مسیر حرکت اجتماعی و فردی آن با برنامه انبیاء الهی موافق ترو همراه تر باشد.^۲

شهرهای عهد اسلامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های داشته که از ابعاد زوایایی گوناگون قابل بررسی و مطالعه می‌باشد.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۴

۱. (البلد) «سوگند به این شهر، و حال آنکه تو در این شهر جای داری.»

۲. برای مطالعه بیشتر به آیات ذیل مراجعه شود: (انعام / ۷۰؛ هود / ۶۴؛ اعلی / ۱۴؛ نساء / ۴؛ کهف / ۲۸؛ بقره / ۲۵۷؛ غافر / ۲۹؛ نساء / ۶۰).

مواد و روش‌ها
 شاخص‌های بارز شهر اسلامی با تکیه بر روش کتابخانه‌ای-اسنادی از قرآن کریم و منابع اصیل اسلامی استخراج گردید. سپس از شاخص‌های مذکور، پرسش‌نامه‌ای طراحی شد که جامعه آماری شامل ۵۰ نفر (۲۵ خبره شهرسازی و ۲۵ خبره علوم قرآن و حدیث) و قلمرو آن از سطح کل کشور ایران انتخاب گردید. در ادامه وزن شاخص‌ها با استفاده از نظرسنجی جامعه آماری بدست آمد. میانگین با اختصاص وزن ۵۰ درصدی به نظرات خبرگان شهرسازی و وزن ۵۰ درصدی به خبرگان علوم قرآنی انجام گرفته، و در نهایت وزن هر شاخص با استفاده از روش ساده وزنی امتیازبندی گردید.

پیشینه نظری تحقیق

بررسی پیشینه تحقیق از طریق مدارک و مستندات، مقالات علمی و سایت‌های اطلاع‌رسانی، نشان داد: درباره شهر اسلامی تحقیقات زیادی صورت گرفته که هر کدام از جنبه‌ی خاصی به موضوع نگاه کرده‌اند و بیشتر به مبانی نظری و تئوری شهر اسلامی پرداخته شده که در جدول زیر چند نمونه از آن‌ها آورده شده‌اند:

رواج عنوان «شهر اسلامی» و اطلاق آن به شهرهای مسلمانان (به ویژه، «شهر اسلامی» نامیده شدن شهرهای تاریخی ممالک اسلامی یا شهرهای مسلمان‌نشین)، با این فرض که این شهرها از نظر کالبدی، جلوه‌گاه تجلی خاصی از اصول و ارزش‌های اسلامی بوده و از شهرهای سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها متمایز می‌باشند از قرن نوزدهم میلادی و توسط مستشرقان آغاز شد. از آن دوران به بعد «شهر اسلامی» به شهرهای ساخته شده توسط مسلمانان و محل زندگی آنان اطلاق می‌شد که به مرور در نوشه‌ها و آثار مربوط به تبعات شهری سکونتگاه‌های مسلمانان، با تکیه بر این موضوع که با توجه به حریم فیزیکی و یا ذهنی خاص خود تجلی جامعه فرهنگی متمایز از سایر تمدن‌ها هستند، در ادبیات غرب ثبت شد (نقی‌زاده، ۱۳۹۰). در تعریف دیگر

شهر اسلامی در میان شهرها و جوامع دیگر حائز چه شاخص‌ها و ویژگی‌های بارزی می‌شود که آن را از سایر شهرها و ملل دیگر متمایز می‌کند؟ مدل ارزیابی شهر اسلامی با تکیه بر نظر خبرگان شهرسازی و علوم قرآن و حدیث چگونه ارزیابی و امتیازدهی می‌شود؟

روش ساده وزنی

در هر تصمیم‌گیری ممکن است به چند هدف برسیم یا اینکه بخواهیم با چند شاخص به یک هدف دست یابیم، اگر مادر پی دستیابی به یک هدف با چند شاخص باشیم نوع تصمیم‌گیری ما چندشاخصه است و در صورتی که در پی دستیابی به چند هدف بوده در این صورت تصمیم گیری ما چندهدفه است. روش SAW یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره غیرجبرانی است. این روش از قدیمی‌ترین و ساده‌ترین روش‌های به کارگیری شده در تصمیم‌گیری می‌باشد، در این روش پس از تعیین ضریب اهمیت شاخص بر اساس نظرات تصمیم‌گیران یا استفاده از سایر روش‌های وزن دهی مانند آنتروپی، با استفاده از میانگین موزون امتیاز بدست آمده، تمام شاخص‌ها برای یک گزینه در بردار وزن ضرب می‌شود و گزینه‌ای که بیشترین امتیاز را داشته باشد گزینه‌ای برتر است.

چنانچه بردار وزن شاخص‌ها باشد؛ مناسب‌ترین گزینه (A*) به صورت زیر محاسبه می‌گردد.

$$A^* = \left\{ A_i \mid \max \frac{\sum r_{ij} w_j}{\sum w_j} \right\}$$

$$W_i = \text{وزن شاخص زام} \\ r_{ij} = \text{امتیازکسب شده گزینه زام در شاخص زام}$$

به عبارت دیگر، به عنوان مثال در صورتی که سه گزینه و سه شاخص داشته باشیم گزینه برتر به شکل ضرب ماتریسهای زیر بدست می‌آید، بزرگترین عدد حاصل از ماتریس زیر نشان‌دهنده گزینه برتر می‌باشد؛ چنانچه $r_1, r_2, r_3, \dots, r_n$ شاخصهای انتخاب گزینه برتر بوده و $c_1, c_2, c_3, \dots, c_n$ گزینه‌های موجود باشند:

$$\begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & r_{13} \\ r_{21} & r_{22} & r_{23} \\ r_{31} & r_{32} & r_{33} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ w_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \end{bmatrix}$$

جدول ۱. پیشینه نظری تحقیق؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	عنوان پژوهش	فصلنامه	پژوهشگر	سال چاپ	نتیجه
۱	عوامل شکل دهنده شهرهای اسلامی تاریخی مسلمانان	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	هوشمند علیزاده؛ کیومرث حسی	۱۳۹۲	این مقاله آشکار ساخته است که ساختار شهر اسلامی - تاریخی عمدتاً وابسته به مکان است و اصول طراحی آن از طریق نظم طبیعت به عنوان بستر اولیه فرمدهی و اعتقادهای فرهنگی - مذهبی و اصول اجتماعی مورد کنکاش قرار گرفته است. این بدان معنی است که رویکرد اجتماعی - مکانی در بررسی شهرهای اسلامی - تاریخی قابل توجه است.
۲	شخصیت شناسی شهر اسلامی	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	زهرا خدایی؛ علی اکبر تقواوی	۱۳۹۰	نتیجه این پژوهش گویایی آن است که اصطلاح شهر اسلامی بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدی بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و چهارگویی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آنها تایید میکند.
۳	مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی	برنامه ریزی منطقه‌ای	رسول فرجام؛ هادی سلیمانی مقدم؛ اسماعیل چاووشی	۱۳۹۰	این پژوهش به این نتیجه رسیده است که اسلام بیش از آنکه به کالبد شهر بپردازد، روح و شرایط زندگی در یک اجتماع انسانی را مدنظر قرار می‌دهد؛ یعنی بیش از آنکه به دنبال ارائه ساخت کالبدی مشخصی از شهر باشد بیشتر به دنبال مفهوم خاصی از شهرنشینی می‌باشد. مفهومی که عوامل ذیل یعنی؛ امنیت فراگیر در تمامی زوایای زیست در یک شهر، آزادی بیان و عقیده، تجلی تعالیم و ارزشهای والای اسلامی در ساخت کالبدی شهر، پایداری و تعامل با محیط زیست، تجارت پاک و سالم و فقدان دروغ و گناه در شهر اسلامی، شامل می‌شود.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۶

آمده است؛ شهر اسلامی، مکانی است که در آن احکام آرمانی یک شهر برای یک چنین ملتی، آن شهری است که در او معنویت باشد، عدالت باشد، عزت و قدرت باشد، ثروت و رفاه باشد. اگر بخواهیم این مجموعه باهم باشد، بدون معنویت ممکن نیست، بدون آرمان معنوی ممکن نیست، بدون اخلاق ممکن نیست، بدون در نظر گرفتن خدا ممکن نیست، بدون مجاهدت فی سبیل الله ممکن نیست.» (بیانات رهبری در دیدار پاسداران به مناسبت روز پاسدار ۱۳۸۱/۷/۱۷).

کلمات مرتبط با شهر که در آیات قرآن کریم آمده‌اند، عبارتند از: واژه قریه و مشتقهای آن ۵۷ مرتبه، «المدینه» و «المدائن»

ملت زنده، بیدار، باهوش قرار بگیرد؛ یعنی آن تصویر اسلامی جاری بوده و بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده باشد. در الگوی شهر اسلامی عامل مسلط دین اسلام است و به طور حتم، تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر بر اساس این نظام هویت می‌باید (ایازی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۲). به عبارت دیگر، شهر اسلامی، شهری است که بر اساس مبانی و آموزه‌های مطابقی یا تضمینی یا التزامی قرآن و روایات صحیح بنا شده باشد (شکرانی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۶).

آیت الله خامنه‌ای مظلله العالی در عبارتی رسا، شهر مطلوب و آرمانی و شاخص‌های اساسی آن را چنین ترسیم می‌کند: «بنابراین شهری می‌تواند هدف یک

ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شود و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوع) و با سایر همنوعان خویش (جامعه) حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهد شد. بر این اساس در بخش مبانی نظری پژوهش، با هدف دستیابی به مدل ارزیابی شهر اسلامی با استفاده از منابع اصیل اسلامی شاخص‌های ارزیابی را استخراج و به تحلیل و بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود؛ زیرا شهر اسلامی با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و احادیث اهل بیت(ع) حائز یکسری شاخص‌ها و ویژگی‌های است که آن را از سایر شهرها و جوامع دیگر متمایز می‌کند. شاخص‌هایی که در جوامع کنونی مورد توجه همگان و منطبق بر فطرت همه‌ی شهروندانش بوده و این شاخص‌ها تشکیل دهنده‌ی هویت شهر و شهروندانش می‌باشد. در این قسمت از مقاله به بررسی بارزترین این شاخص‌ها می‌پردازیم:

۱: شهردار مقبول و محبوب

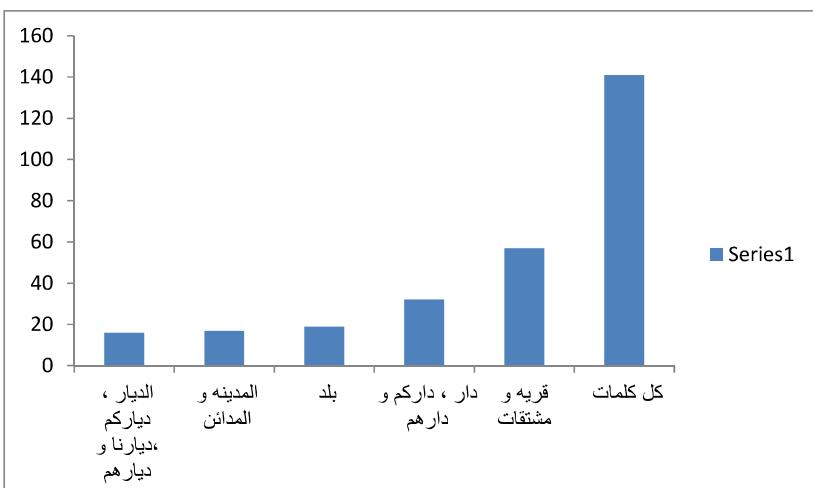
مفهوم شهردار (مدیریت) شهری در تعاریف کل نگر از مفهوم صرف اداره امور شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند می‌یابد. نقش فعالتری در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این نگرش مدیریت شهری مسئولیتی استراتژیک تلقی می‌شود که ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است و به همین دلیل تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع، اقتصاد شهری اجتناب ناپذیر است. مهم‌ترین

بار ظاهراً از آن جهت به شهر مدينه گفته می‌شود که مردم در آن اقامت دارند (قرشی، ۱۳۷۱، ج، ۶، ص ۲۴۴)، «بلد که به چهار صورت (بلد، بلده، بلدا و البلاط) در مجموع ۱۹ بار»، مکانی است خط کشی شده، محدود و آنس و الفتدهنده ساکنین آنجاکه اقامت و سکنی دادن آنها در آنجاست (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۷۶۳)، کلمات «دار»، «دارکم» و «دارهم» در مجموع ۳۲ بار در قرآن کریم بیان شده است. به این اعتبار به شهر «دار» گفته می‌شود که اطراف و دور تا دورش دیوار و حصار کشیده شده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج، ۴، ص ۲۹۶) و جمعش به صورت «الدیار»، «دیارکم»، «دیارنا» و «دیارهم» در مجموع ۱۶ بار آمده است.

بر این اساس با تدبیر در معانی کلمات، مشخص می‌شود که در الگوی مبانی دینی اسلام، کلمه شهر از قوانین مدون شریعت اخذ شده است. شهر اسلامی، شهری است که در آن احکام و قوانین الهی حاکم بوده، نه احکام و فوائین مجعلوں بشری؛ دین اسلام توصیه‌هایی در باب حقوق، معیشت، معاملات، جزاء، روابط اجتماعی، اخلاقی و معماری دارد و شهر اسلامی که بر اساس این ارزش‌ها و توصیه‌ها شکل می‌گیرد، شهر مطلوب الهی است.

مبانی نظری

شهرسازی مشتمل بر مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌های است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و

نمودار ۱. تعداد تکرار کلمه شهر در قرآن کریم

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۸

خردمندان و اهل حل و عقل و نخبگان جامعه اسلامی صورت گیرد.^۶ چنانچه خداوند به پیامبر(ص) دستور داده است پس از فرمان عفو عمومی برای زنده کردن کردن شخصیت آنها و تجدید حیات فکری و روحی مسلمانان با آنان مشورت کند و رأی و نظر آنان را بخواهد طبق این آیه شریفه: «وَ اسْتَغْفِرِ لَهُمْ وَ شَاوِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ»^۷ از دیگر ابتكارات مدیریت شهری در قرآن کریم، پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر اسلامی است. پیوندی همگانی بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای و بر مبنای محوریت حق و همکاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَاصْلِحُوهُا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ»^۸; علامه طباطبائی در تفسیر این آیه چنین آورده است: همان اندازه که برای ایجاد صلح در میان دو برادر نسبی تلاش و کوشش می‌کنید باید در میان مؤمنان مתחاصم نیز برای برقراری صلح به طور جدی و قاطع وارد عمل شوید (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج. ۲۲، ص. ۱۶۹).

بنابراین مشخص گردید که مدیریت شهری در قرآن کریم مفهومی بسیار فراتر از مفاهیم مادی صرف را شامل می‌گردد و بر مدیریت بهینه کلیه علل و عوامل مادی و معنوی فعالیت شهری در راستای رسیدن به ایده‌آل‌های مادی و معنوی ساکنان دلالت می‌کند.

۲: امنیت عمومی

نگاهی به تاریخ اسلام اهمیت وجود امنیت فردی و اجتماعی را در ابعاد گوناگون بیان می‌کند. از جمله: امنیت در برابر اشرار و امنیت داخلی (امنیت اقلیت‌های مذهبی)، امنیت در برابر ایجاد و حشمت و حمله، امنیت شخصی (آزادی و امنیت در امر به معروف و نهی از منکر)، امنیت مسافرو و امنیت عرفی و معنوی که هر یک برکالبد و روح شهرهای دوران اسلامی تاثیر مشخص داشته است.

هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقتشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط‌کالبدی دانست (سعیدنی، ۱۳۷۹، ص. ۴۶).

در قرآن کریم مدیریت شهری اهمیت ویژه‌ای دارد، تا جایی که زمانی حضرت موسی(ع) شهر را برای مدت زمانی ترک کرد خداوند برای ایشان جانشینی در شهر قرار داد؛ تا مردم را سازماندهی و از فساد آنان جلوگیری نماید. به استناد این آیه شریفه: «وَأَعْدَنَا مُوسَىٰ لِلثَّالِثَيْنِ لَيْلَةً وَ أَتَمَّمَنَاهَا بِعَشْرِ فَنَّمْ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ قَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَرُونَ اخْلُقْنِي فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ وَ لَا تَتَبَعَ سَيِّلَ الْمُفْسِدِينَ»^۹; اما باید متذکر شد که قرآن کریم هر کسی را به عنوان مدیر شهر معرفی نمی‌کند، بلکه دانش و آگاهی مدیران و شهرداران شهری نسبت به قوانین و مقررات اسلامی به ویژه در بعد مدیریت امور مردم و همچنین آگاهی و دانایی به وظایف محله در شهر اولین شرط لازم و ضروری شهردار شهر اسلامی است. به استناد این آیه شریفه: «قَالَ أَجْلَلْنِي عَلَىٰ خَرَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظُ عَلِيمٍ»^{۱۰} در تفسیر این آیه آمده است: تعبیر «إِنِّي حَفِيظُ عَلِيمٍ» دلیل بر اهمیت مدیریت در کنار امانت است، و نشان می‌دهد که پاکی و امانت به تنهایی برای پذیرش یک پست حساس اجتماعی کافی نیست بلکه علاوه بر آن آگاهی و تخصص و مدیریت نیز لازم می‌باشد، چرا که «علیم» را در کنار «حَفِيظ» قرار داده است (فیضی دکنی، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۱۲۸).

با کنکاش در آیات قرآن کریم برای مدیریت شهر اسلامی توصیه‌ها و روش‌های پیشنهاد شده است از جمله این‌که: در اداره امور شهر با مشارکت مؤمنان و فسادگران را پیروی مکن.^{۱۱}

۴. (اعراف/۱۴۲) «وَبِالْمُوسَىٰ، سَىٰ شَبَّ وَعَدَهُ گَذَاشْتِيمْ وَآنِ رَابَادَه شَبَّ دِيَگَرْ تَمَّامَ كَرْدِيمْ. تَآنَكَهْ وَقَتْ مَعِينَ پَرَوَرَدَگَارَشْ درْجَهَلَ شَبَّ بَهْ سَرَآمَدَه. وَمُوسَىٰ [هَنَگَامَ رَفَتْنَ بَهْ كَوَهَ طَوَرَ] بَهْ بَرَادَرَشْ هَارَونَ گَفَتْ: «دَرَمَيَنَ قَوْمَ مَنْ جَانَشِينَمَ باَشَ، وَ[كَارَ آنَانَ رَا] اَصْلَاحَ كَنَ، وَرَاهَ فَسَادَگَرَانَ رَا پَيَرَوَى مَكَنَ..»

۵. (یوسف/۵۵) «[یوسف] گَفَتْ: «مَرَا بَرَ خَزانَهَهَاءِيَ اَيْنَ سَرَزَمَيَنَ بَگَمَارَ، كَهْ مَنْ نَگَهَبَانَيَ دَانَاهَهَسْتَمَ..»

۶. سوره مبارکه شوری آیه ۲۸.

۷. (آل عمران/۱۵۹) «وَبَرَايَشَانَ آمَرَزَشْ بَخَواهَ، وَدَرَكَارَ [هَا] بَآنَانَ مَشَورَتَكَنَ..»

۸. (حجرات/۱۰) «دَرَ حَقِيقَتَ مَؤْمَنَنَ باَهَمَ بَرَادَرَنَدَ، پَسَ مَيَانَ بَرَادَرَاتَنَ رَا سَازَشَ دَهَيَدَ..»

امنیت آن قدر اهمیت دارد که حضرت ابراهیم(ع) قبل از هر چیزی از خدا برای مکه طلب «امنیت» می‌کند؛ به طوری که این درخواست حضرت ابراهیم(ع) دو مرتبه در قرآن کریم آمده است: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمَ رَبِّ اجْعُلْ هَذَا الْبَلْدَةَ أَمِنًا»^۹ آیت الله مکارم شیرازی در این باره فرموده‌اند: این آیه نشان دهنده اهمیت امنیت است؛ زیرا وی نخست تقاضای امنیت و سپس درخواست مواهب اقتصادی می‌کند و این خود اشاره‌ای است به این حقیقت که تا امنیت در شهر یا کشور حکم‌فرما نباشد، فراهم کردن یک اقتصاد سالم ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۳۶).

مسئله قابل توجه این است که خداوند متعال نیز به هنگام قسم یادکردن به شهر (مکه) آن را به صفت امین یاد می‌کند: «وَهَذَا الْبَلْدَةُ الْأَمِينُ»^{۱۰} الگوی شهرهای اسلامی، شهر مقدس مکه می‌باشد. این شهر در اسلام اهمیت فوق العاده‌ای دارد، از حیوانات و درختان و پرندگان او، تا چه رسید به انسان‌ها، از امنیت خاصی باید در آنجا برخوردار باشند و کسی در آنجا حق تعرض به دیگری را ندارد (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۱۳۴). از منظر روایات، امنیت شهری، یکی از بزرگترین و گوارانترین نعمت‌های الهی است که همه مردم به آن نیاز دارند و بدون آن، شادی در زندگی بی‌مفهوم است. زندگی برای مردمی که امنیت ندارند لذت‌بخش نیست و معیار ارزش شهر، میزان برخورداری آن از امنیت است، تا جایی که از امام علی (ع) روایت شده: «بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۴۷).

به این ترتیب امنیت از نیازهای نخست و خواسته‌های به حق شهر اسلامی به حساب می‌آید؛ چراکه در سایه امنیت، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها و رشد و بالندگی تمدن‌ها محقق می‌شود و در فقدان آن نیز تمدنها به زوال می‌گرایند؛ زیرا اگر شهری امن نباشد، هر چند تمام نعمت‌های دنیا در آن جمع شده باشد ولی به حفظ و نگهداری شهر نیز می‌کند.

۹. (بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵) «و [یادکن] هنگامی راکه ابراهیم گفت: «پروردگار، این شهر را ایمن گردان.»

۱۰. (تین/۳) «وسوگند به این شهر ایمن و ایمنی بخش - یعنی مکه»

۱۱. (النمل/۶۰) «وبرای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله آن، باغهای بهشت انجیز رویانیدیم. کار شما نبود که درختانش را برویانید.»

شهری در مدرسه

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۹

صورت گروهی پراکنده، شکست خورده، وابسته و طفیلی، وآلوده و ترسان بودند، نه خانه‌ای از خود داشتند و نه اجتماع و تمرکزی، نه برنامه سازنده معنوی داشتند و نه شهامت و شجاعت لازم برای یک انقلاب کوینده! لذا موسی و برادرش هارون ماموریت یافتنی که برای بازسازی اجتماع بنی اسرائیل مخصوصاً از نظر روحی، خانه‌ها را نزدیک به یکدیگر و مقابله هم بسازند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۳۷۰).

۵ امادر بحث معماری خانه در آموزه‌های اسلامی، توجه شایانی به حیا و پوشیدگی درون خانه شده است؛ به گونه‌ای که خانواده‌ها کمتر در دید نامحرم قرار گیرد. معماری اسلامی، همه‌ی فضای منزل را در برابر دیدگان نامحرم قرار نمی‌دهد، و فضاهای خصوصی خانه (هم‌چون آشپزخانه، سرویس‌ها و اتاق‌های استراحت) را که عموماً خانم‌ها بیشتر از آن استفاده می‌کنند، به گونه‌ای طراحی می‌کند که در معرض دید نباشد. همان‌طور که قرآن کریم در خصوص مواجه شدن حضرت ابراهیم (ع) با میهمانان می‌فرماید: «فَرَاغْ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ»^{۱۴} از آیه این مطلب استنباط می‌شود که خانه آن حضرت دارای دو قسمت بیرونی و اندرونی بوده است و قرآن این ویژگی را در سبک مسکن یادآور می‌شود.

از امام صادق(ع) نیز روایت شده است که: مؤمن در سه چیز آسوده است: یکی از آنها خانه‌گستردگی است که از نادیدنی‌های او پرده پوشی کند و حالات ناروا را از دید مردم مصون بدارد (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۳۲۷). گستردگی و وسیع بودن خانه با روی آوردن به تجمل و رفاه فرق می‌کند و اسلام خانه‌ای را مورد توجه و تشویق قرار داده که صبای عاطفه و شور زندگی در آن حاکم باشد و نبض حیات سالم در آن بتپید و زلال محبت در آن جاری باشد، از دیدگاه اهل بیت عصمت و طهارت یکی از چیزهایی که آسایش مسلمان را تأمین می‌کند خانه وسیعی است که ناموس صاحبیش و وضع او را از چشم

۴. سبک معماری دینی

معماری اسلامی برگرفته از زبان قرآن بوده و عمق و غنای تتمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌دهد. در معماری اسلامی سعی شده به طور مداموم ذکر خداوند باشد، یا این‌که ذکر خدا را به مردم یادآوری نماید، لذا از کتابت اسماء و صفات الهی سود جسته‌اند. این امر به‌گونه‌ای است که اعتقاد به توحید و ایمان به تعالیم اسلام به عنوان اندیشه زیباشناسی دین اسلام در معماری اسلامی تجلی می‌یابد، تا جایی‌که موضوع ذکر را به صورت باطنی در همه جای یک شهر اسلامی رعایت کرده و حتی در شهرسازی سعی کرده‌اند، شوارع در جهت قبله و یا عمود بر آن باشد. در این قسمت به معماری عنصر اصلی معماري شهر اسلامی می‌پردازیم: مسکن: خانه‌سازی در اسلام اهمیت فراوانی دارد که در این مورد موضوعات متنوع و مختلفی مطرح گردیده است. لذا با استناد به آیات قرآن کریم به برخی از آن‌ها اشاره می‌کیم:

اشارہ میکنیم:

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

۰ مهم ترین ویژگی در انتخاب زمین یا خانه آرامش است؛
چراکه زندگی در محل های شلوغ و پرسرو صدا، آرامش
انسان را برهم می زند، و مشکلات فردی و گاه اجتماعی را
به همراه دارد. خداوند متعال نیز خانه را محل سکینه و
آرامش معرفی می کند و می فرماید: «وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ
بُيُوتِكُمْ سَكِنًا»^{۱۲} این آیه شریفه نشان می دهد که
مکان یابی مسکن در شهر امری حساس است.

مکان بایی مسکن در شهر امری حساس است.
۵ از ویژگی های دیگری که در سبک معماری مسکن در
قرآن به آن توجه شده؛ برای استحکام روابط اجتماعی،
تقویت عواطف، احیای روح جمعی و افزایش اقتدار در
مقابل دشمنان دستور می دهد که خانه ها را مقابل هم و
به صورت متمرکز بنامایند، و از پراکندگی و طفیلی بودن
دست بردارند. به استناد این آیه شریفه که می فرماید: «وَ
أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبُوءَ الْقَوْمَ كُمَا بِمَصْرٍ بِيُوتًا وَ
اجْعَلُوهَا بِيُوتٍ كُمْ قَبَّلَةً»^{۱۳}

در تفسیر این آیه آمده است: بنی اسرائیل در آن زمان به

۱۲. (نحل/۸۰) «وَخَدَا بِرَأْيِ شَمَا خَانَهُ هَيْتَانَ رَامِيَهُ آرَامِشُ قَرَارَ دَادُ».

۱۳. (یونس/۸۷) «وبه موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه‌هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید.»

۱۴. (الذاريات/۲۶) «پس آهسته به سوی زنش رفت و گوساله‌ای فربه [و بریان] آورد.»

مردم بپوشاند. همان‌گونه که در اسلام افراد به زیستن در خانه‌های وسیع تشویق گردیده‌اند، زندگی در مساقن تنگ و تاریک در این آین نیز نکوهش شده است. رسول اکرم (ص) یکی از سه چیزی را که سبب بدختی آدمی می‌شود، خانه محقری که جای کمی دارد دانسته‌اند (پایینده، ۱۳۶۲، ص ۲۵۴). امام باقر و امام صادق(ع) نیز خانه‌های تنگ و کوچک را مذمت نموده‌اند (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۶، ص ۵۲۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۲۲).

در دنیای امروز با برداشته شدن دیوارهای آشپزخانه، قابل رویت بودن اتاق‌ها، برداشته شدن اندرونی و بیرونی، افزایش پنجره‌ها و گشودگی به فضاهای بیرون برخی از تغییراتی است که در آپارتمان نسبت به

خانه‌هایی با طراحی اسلامی رخ داده است. اکنون اکثر فضاهای نشیمن‌گاهی آپارتمان‌ها طوری طراحی شده‌اند که در آن‌ها تفکیک خاصی بین فضای مهمان و اهالی خانه وجود ندارد، چون دیگر فضای اندرونی و بیرونی قدیم را نداریم و تمام فضاهای عمومی شده‌اند و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب شده است تا همه‌ی افراد حاضر در خانه، اعم از مهمانان و اهالی خانه، دور هم در یک فضای جمع شوند که این امر سبب می‌گردد تا هم حریم‌ها کم‌رنگ شوند و هم حجب و حیاها از بین بروند. ۰ بحث دیگری که در مورد معماری خانه آمده است: آفتاب‌گیر بودن خانه است. در قرآن کریم در خصوص غار کهف آمده است: «وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَرَأَوْ عَنْ كَهْفِهِمْ دَاتُ الْيَمِينِ وَ إِذَا غَرَبَتْ تَقْرِصُهُمْ دَاتُ الشَّمَاءِ وَ هُمْ فِي قَجْوَةٍ مِنْهُ»^{۱۵} آیه نشان می‌دهد که جهت‌گیری اینیه به نحوی که بتواند بهره مناسب را از آفتاب و نور خورشید ببرند، اهمیت دارد. غار اصحاب کهف، به‌گونه‌ای بود که خورشید، صبح‌گاهان به سمت راست آن و عصر به جانب چپ آن می‌تابید. و دهانه غار اصحاب کهف، به سمت جنوب غربی بوده که‌اندکی از اشعه‌ی آفتاب در آستانه‌ی غرب، به داخل غار می‌تابید. و این غار دارای فضایی وسیع بوده، که بدن اصحاب کهف در غار از تابش مستقیم نور خورشید در آمان بودند.

۱۵. (كهف/۱۷) او آفتاب را می‌بینی که چون برمی‌آید، از غارشان به سمت راست مایل است، و چون فرومی‌شود از سمت چپ دامن برمی‌چیند، در حالی که آنان در جایی فراخ از آن [غار قرار گرفته] اند.»

امروزه ابعاد کوچک و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب تک‌فرزندی و کوچک شدن خانواده‌ها گردیده. همچنین محدودیت‌های فضایی آپارتمان‌ها سبب ایجاد مشکلات عدیده‌ای در کودکان می‌شود، زیرا نبود فضای کافی برای جست و خیز کودکان سبب می‌شود تا آن‌ها نتوانند ارزی‌های نهفته‌ی خود را با بازی و ورزش آزاد کنند و بنابراین دچار بی‌قراری، رفتارهای تخریبی و پرخاشگری می‌شوند. با گذشت زمان، این گونه رفتارها و ساختارشکنی‌ها به داخل جامعه کشیده می‌شوند؛ بنابراین در شهر اسلامی بالگوگرفتن از آموزه‌های قرآنی، به ساخت و معماری خانه‌هایی می‌پردازد؛ که هم جنبه

15. (كهف/۱۷) او آفتاب را می‌بینی که چون برمی‌آید، از غارشان به سمت راست مایل است، و چون فرومی‌شود از سمت چپ دامن

شهری مردم

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۶۱

روحی و روانی ساکنان خانه را مدنظر خویش قرارداده و هم سلامت بدنی آنان را تضمین می‌کند و ساکنانش از همه نظر، زندگی مسالمت آمیز، با آرامش و آسایشی را می‌گذرانند.

۵: بهداشت عمومی

یکی از حداقل درخواست‌هایی که یک شهروند می‌تواند مدعی به دریافت آن باشد؛ نظافت شهر، کوچه‌ها، خیابان‌ها، مکان‌های عمومی و مکان‌های دولتی می‌باشد. این عنوان یکی از ابتدایی‌ترین نیازهای انسان برای داشتن یک زندگی سالم، آسوده و مرفه است و حداقل چیزی که از یک شهر انتظار می‌رود همین موضوع پاکیزگی و بهداشت شهری، هم از لحاظ ظاهری و هم از لحاظ معنوی است که علاوه بر این که یک نیاز ابتدایی است یک لزوم پر ارزش و گران‌بهای نیز می‌باشد؛ زیرا مستقیماً با سلامت و بهداشت مردم جامعه در ارتباط می‌باشد.

شهر اسلامی، تکیه بر «طیب» شهر پاکی و بهزیستی همراه سالم زیستی سکونتی مادی و هم پاکی روحانی و معنوی شهر اسلامی است. در قرآن برای شهر پاک و تمیز خصوصیاتی بیان شده که یکی از آن‌ها، دارا بودن باغ، بوستان و گلستان است. در نگرش قرآنی، شهر سالم شهری است که از این مسائل بهره‌مند باشد. در گزارش قرآن درباره شهر قوم سباء می‌خوانیم: «لَقَدْ كَانَ لِسَبَأٍ فِي مَسْكَنَيْهِمْ آئِهُ جَتَّانٍ عَنْ يَمِينٍ وَشَمَالٍ كُلُّوا مِنْ رِزْقٍ رِّبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بِلْدَةً طَيِّبَةً وَ رَبْ عَفْوُرٍ»^{۱۶} مرحوم طبرسی در تفسیر این می‌فرماید: این شهر پاکیزه و پر برکت، خاکش شیرین از آن همه‌گونه‌گیاه و درخت بیرون می‌آید، زمین شوره و سخت نیست و در آن چیزی از حشرات مژده و آزارکننده وجود ندارد. تا جایی که بعضی‌گویند: مراد از آیه مذکور این است که در آبادی آنها پشه و مگس و کیک و عقرب و مار وجود نداشت و اگر غریبی وارد شهرشان می‌شد و شپش، و ساس در لباسش بود می‌مرد

۱۶. (سبأ/۱۵) «قطعاً برأي [مردم] سبادر محل سکونتشان نشانه [رحمتى] بود: دو باستان از راست و چپ [به آنان گفتیم: [از روزی

پروردگار تان بخورید و اورا شکر کنید. شهری است خوش و خدایی آمرزنده].»

۱۷. برای مطالعه بیشتر به این آیات مراجعه شود: (فاطر/۹؛ فرقان/۴۸-۴۹؛ ق/۱۱-۱۰).

۱۸. (سبأ/۱۶) «پس روی گردانیدند، و بر آن سیل [سد] عَرِم را روانه کردیم، و دو باستان آنها را به دو باعث که میوه‌های تلخ و شوره‌گزو نوعی از گُنار تُنک داشت تبدیل کردیم.»

۶: انسجام اجتماعی

ارزش‌های مورد انتظار آن هدایت شود، و باعث تقویت وحدت شهری گردد. با توجه به تأکیدهای که در اسلام آمده است؛ با چنین پیوندهای خانوادگی و فامیلی، یک پیوند محکم‌تر و متشکل‌تری را فراهم آورده، تا افراد در برابر مشکلات و فشارهای زندگی، یکدیگر را یاری نمایند؛ زیرا همین همدلی و هم احساسی بین افراد باعث می‌شود، توان مقاومت آنان به حداکثررسیده و در موقع بحرانی و ایجاد فشار روانی، کم‌تر دچار از هم پاشیدگی و عدم تعادل شوند و این همان چیزی است که فرهنگ اسلامی آن را دنبال می‌کند.

۷: رفاه عمومی

قرآن راه رسیدن به رفاه عمومی را با تخصیص مالکیت ثروت‌های اصلی و منابع طبیعی به عموم مردم و موظف کردن مسئولان جامعه نسبت به توزیع ثروت‌های بصورت عادلانه و مسئول شمردن آن‌ها در برابر محرومیت محرومان و اسراف مسرفان و جلوگیری از این ناپابرجایی‌ها و تأکید بر کم‌کردن فاصله بین فقیر و غنی دارد. مؤید این مطلب آیه شریفه ذیل است: «گَيْ لَا يَكُونَ

ذُوَلَهُي بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ»^{۲۲}

با توجه به اندیشه‌های اسلامی، برای اینکه مردم در رفاه همگانی باشند؛ ضرورتاً شهر اسلامی بر مبنای عدالت می‌باشد؛ تا همه افراد بر حسب استحقاق‌های نامساوی در نظر گرفته شده، و به آن چه مستحق آن هستند به گونه برابر دست یابند. این گونه نگرش زیرساخت حیات اجتماعی و شهری انسان‌هاست. همان‌طور که در قرآن کریم به این امر اشارت دارد: «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكُمْ نَحْنُ قَسِيمُنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِتَتَخَذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا»^{۲۳} در مکتب اسلام به ارتباطات و روابط اجتماعی اهمیت فراوانی داده است تا جایی که در شهر اسلامی، تنظیم روابط اجتماعی باعث می‌شود؛ شهر به سمت اهداف و

یکی دیگر از شاخص‌های بارز شهر اسلامی داشتن روابط اجتماعی و امت واحد است. از جمله اموری که افق زندگی را بر انسان روش‌مند می‌کند و او را از مزایای زندگی اجتماعی برخوردار می‌سازد، این است که وی دگردوستی را ججهه همت خود قرار دهد. خداوند بارهاز مفهوم امت واحد سخن گفته است.^{۱۹} و شهر مطلوب خویش را با انگیزه همبستگی «اسلام و ایمان» معرفی می‌کند. تسلیم بودن در مقابل حق و ایمان به مبدأ و معاد، نوع خاصی از پیوند اجتماعی را پدید می‌آورده که از آن به «برادری ایمانی» یاد می‌شود طبق این آیه شریفه:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهُي فَاصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ»^{۲۰}

این در حالی است که در جاهای که احساس شده به انسجام شهر امکان بروز لطمہ وجود دارد به پیامبر (ص) اخطار داده شده در راستای حفظ و فاق ملی و جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری دستور به مقابله به مثل داده شده است. مانند آیه شریفه که دستور به ویران کردن مسجد ضرار را صادر فرمودند. «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَ كُفُرًا وَ تَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ إِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلِهِ»^{۲۱} مسجد ضرار به منظور ضرر رساندن به مسلمانان و تفرقه اندختن میان مؤمنان ساخته شده بود. شهر اسلامی شهری مسنجم و متعدد است. پیامبر اکرم (ص) با انعقاد پیمان نامه عمومی، به سروسامان دادن اجتماعی، تحکیم وحدت اجتماعی و ایجاد نظام شهروندی پرداخت و با پیمان اخوت، مرزهای شهری و قبیله‌ای را تغییر داد و به جای آن مرزهای دینی رانهاد (عبدالجلیل، ۱۳۶۳، ص ۱۲۴-۱۲۳). در مکتب اسلام به ارتباطات و روابط اجتماعی اهمیت فراوانی داده است تا جایی که در شهر اسلامی، تنظیم روابط اجتماعی باعث می‌شود؛ شهر به سمت اهداف و

۱۹. برای آگاهی بیشتر به این آیات مراجعه شود: (آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومونون/۵۲)

۲۰. (احزاب/۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادران تن را سازش دهید».

۲۱. (توبه/۱۰۷) «وَآنَهَا يَبِيِّ كَه مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکنده‌گی میان مؤمنان است، و [نیز] کمینگاهی است برای کسی که قبلًا با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود».

۲۲. (حشر/۷) «تامیان تو انگران شما دست به دست نگردید».

۲۳. (زخرف/۳۲) «آیا آناند که رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟ ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم، و برخی از آنان را از [نظر] درجات، بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی از آنها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند».

حتی عبادت لازم و ضروری است، خدشه زدن بر آن گناه و برداشتن یا عدم وضع آن بی بند و باری، هرج و مرج و در نتیجه بی هدف بودن زندگی را به همراه داشته و برای بقاء، حفظ اجتماع و استواری آن و استمرار زندگی معقول، افراد ناگزیرند برای همدیگر حد و حدودی را تعیین و هر کس تنها مجاز است در حریم خویش فعالیت نماید. خداوند نیز در آیات قرآن کریم به این حدود اشاره می‌کند: «تَلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»^{۴۴}

حریم دیگران می‌باشد مورد احترام قرار گرفته و تجاوز به حتی به واسطه دید مستقیم در قرآن کریم اکیداً منوع شده است؛ به استناد آیه شریفه ذیل: «فَلِلَّهِمُؤْمِنِينَ يَغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»^{۴۵}

در روایت‌ها نیز به مسئله مرز شناسی در زندگی انسان‌ها تأکید شده است. امام باقر (ع) نیز در این باره می‌فرماید: همه مرزاها دارای نشانه و علامت بوده که این قابل تشخیص نیز می‌باشد و هر کس از آن نشانه‌گذاری تجاور نماید باید بر او حد جاری کرده تا علاوه بر اینکه آن شخص مجدداً مرتکب خلاف نگردد، دیگران نیز عبرت گرفته، و حدود الهی را محترم بشمارند. امام صادق (ع) می‌فرماید: هیچ چیزی نیست مگر آنکه همانند این خانه من حد و مرزی دارد و هر چه در کوچه است جزء همان و هر چه داخل خانه است متعلق به خانه می‌باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج، ۲، ص ۱۷۰).

می‌شود، یک شکل، یک نواخت، یک اندازه، و یا یک نوع فایده، و اگر چنین بود حتی یک روز هم نمی‌توانستند با هم زندگی کنند؛ بلکه هم مسئولیت و وظیفه و هم آزادی اراده دارند و در عین تفاوت استعدادها و شایستگی‌ها، که این معجون خاصی است که انسانش می‌نامند، و خردگیری‌ها و ایرادها غالباً از عدم شناخت این انسان سرچشم می‌گیرد. در نتیجه خداوند هیچ انسانی را بر انسانهای دیگر در تمام جهات امتیاز نبخشیده، بلکه جمله رَقْعَنَابَعْضَهُمْ فَوْقَبَعْضٍ دَرَجَاتٍ اشاره به امتیازهای مختلفی است که هر گروهی بر گروه دیگر دارد، و تسبیرو استخدام هر گروه نسبت به گروه دیگر درست از همین امتیازات سرچشم می‌گیرد و این عین عدالت و تدبیر و حکمت است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج، ۲۱، ص ۵۵).

نقش رفاه در ایجاد شهر مناسب زیستن مسلمین و تداوم حیات آن، نقشی بسیار حساس و حیاتی است، رعایت عدل نافی ایجاد قطب‌های شهری بر مبنای درآمد و ثروت مردم و معیارهای مادی است. توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکانات دسترسی متعادل ساکنین به آن‌ها مورد مهم دیگری است که مدعی داشتن آن نشانه‌ی تجلی رفاه در شهر است.

۸: حفظ حدود الله

در شهر اسلامی بین حق و باطل همیشه مــرزی تعیین شده و برهم زدن یا برداشت آن موجب خسارات جبران ناپذیری می‌گردد که حدود و مرز در اجتماع، خانواده و

جدول ۲. جمع بندی مبانی نظری تحقیق؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	مستندات قرآنی
۱	شهردار مقبول و محبوب	اعراف/۱۴۲؛ یوسف/۵۵؛ آل عمران/۱۵۹؛ حجرات/۱۰.
۲	امنیت عمومی	بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۴۵؛ تین/۳.
۳	زیباسازی فضای عمومی	نمل/۶۰؛ نحل/۱۲-۱۶.
۴	معماری دینی	نحل/۸۰؛ یونس/۸۷؛ الذاریات/۲۶؛ کهف/۱۷.
۵	بهداشت عمومی	سپا/۱۵؛ فاطر/۹؛ فرقان/۴۸-۴۹؛ ق/۱۱؛ ۱۰-۱۱؛ سپا/۱۶.
۶	انسجام عمومی	آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون/۵۲؛ احزاب/۱۰؛ توبه/۱۰۷.
۷	رفاه عمومی	حشر/۷؛ زخرف/۳۲.
۸	حفظ حدود الله	بقره/۲۲۹؛ نور/۲۰.

۲۴. (بقره/۲۲۹) «این است حدود [احکام] الهی پس، از آن تجاوز ممکنید. و کسانی که از حدود [احکام] الهی تجاوز کنند، آنان همان ستمکارانند.»

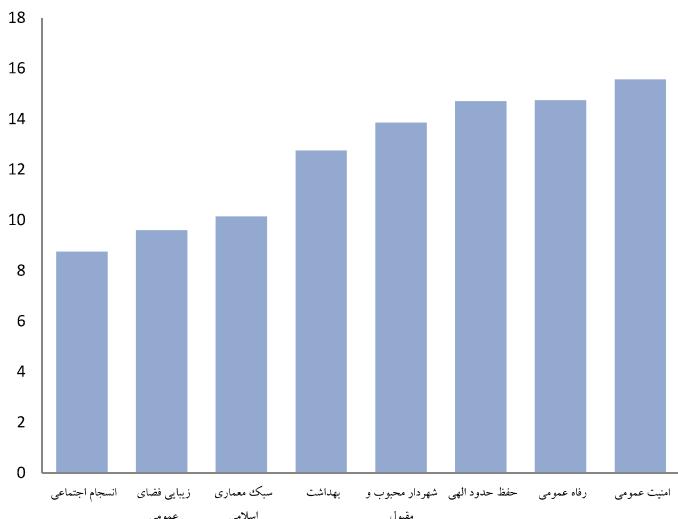
۲۵. (نور/۳۰) «به مردان با ایمان بگو: (دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند).»

جدول ۲. نظرات خبرگان؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان شهرسازی										وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان علوم قرآنی				وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان علم و تکنولوژی	
		خبره ۵۰	خبره ۴۹	خبره ۴۸	خبره ۴۷	خبره ۴۶	خبره ۴۵	خبره ۴۳	خبره ۴۲	خبره ۴۱	خبره ۴۰	خبره ۳۸	خبره ۳۷	خبره ۳۶	خبره ۳۵
۱	شهردار مقبول و محظوظ	۱۶	۱۳	۱۱	۱۰	۱۶	۱۷	۱۵	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹
۲	امنیت عمومی شهر	۱۵	۹	۱۴	۱۵	۱۶	۱۸	۱۸	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۱۰	۱۱	۱۴	۱۰	۸	۷	۸	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲
۴	سبک معماری اسلامی	۱۰	۱۴	۹	۱۰	۷	۹	۸	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲
۵	بهداشت عمومی	۱۰	۱۳	۱۴	۱۵	۱۴	۱۳	۱۵	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹
۶	انسجام اجتماعی	۱۲	۱۲	۱۲	۱۰	۶	۵	۵	۵	۴	۳	۲	۱	۰	۰
۷	رفاه عمومی	۱۴	۱۳	۱۴	۱۶	۱۷	۱۶	۱۶	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰
۸	حفظ حدود الهی	۱۳	۱۴	۱۴	۱۴	۱۶	۱۵	۱۵	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹

جدول ۴. میانگین نظرات خبرگان و تلفیق نظرات؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	میانگین نظرات خبرگان شهرسازی	میانگین نظرات خبرگان علوم قرآنی	میانگین نظرات تلفیق نظرات خبرگان
۱	شهردار مقبول و محظوظ	۱۳.۸	۱۰.۸	۱۳.۸۷۵
۲	امنیت عمومی شهر	۱۵.۴۴	۱۳.۳۶	۱۵.۵۷۵
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۹.۸	۹	۹.۶
۴	سبک معماری اسلامی	۱۶.۲	۱۰.۳۲	۱۰.۱۵
۵	بهداشت عمومی	۱۲.۷۶	۱۲.۴۴	۱۲.۷۵
۶	انسجام اجتماعی	۹.۴	۱۴.۹۲	۸.۷۲۵
۷	رفاه عمومی	۱۴.۱۲	۱۴.۱۶	۱۴.۷۵
۸	حفظ حدود الهی	۱۲.۷۶	۱۶.۰۲	۱۴.۷

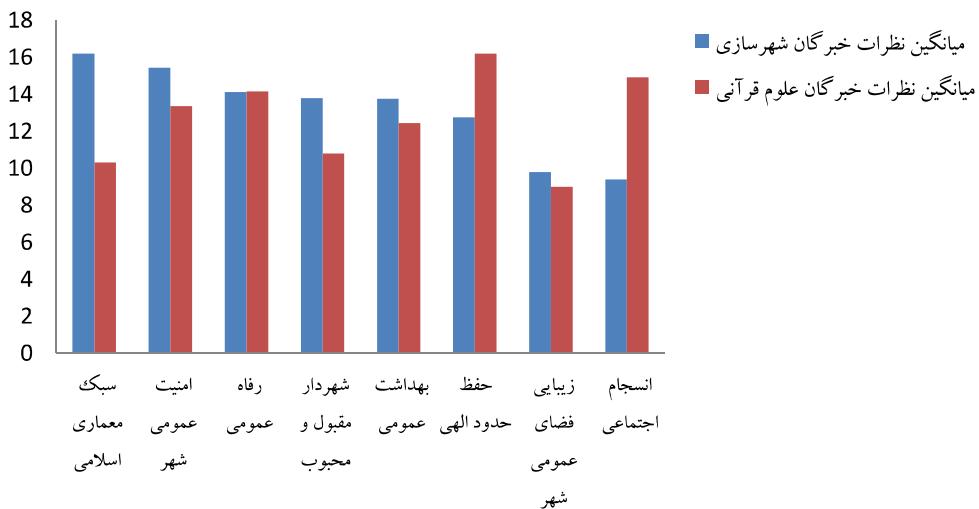

نمودار ۲. وزن شاخصها؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۶۵

نمودار ۳. مقایسه نظرات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

حفظ حدود الهی مهم‌ترین شاخص در شهر اسلامی بود. در حالی که از نظر کارشناسان شهرسازی شاخص‌های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند و از منظر این گروه سبک معماری شهر اسلامی بالاترین امتیاز را کسب نمود.

مدل مفهومی ارزیابی شهر اسلامی شکل ۱، بر اساس استخراج شاخص‌های آن از قرآن کریم و منابع اصیل طرحی گردید سپس با تلفیق نظریات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی این شاخص‌ها اولویت بندی و رتبه بندی شدند. این مدل می‌تواند معیار سنجش شهرهای اسلامی قرار گیرد؛ تا اینکه شهرهای اسلامی با استفاده از این مدل ارزیابی شوند و فاصله و تفاوت آن‌ها را با مدل مفهومی مشخص گردد.

مثال عددی

برای آنکه مدل ملموس‌تر شود یک مثال عددی فرضی طراحی گردید. فرض نمایید: سه شهر را از نظر شاخص‌های اسلامی قرار است؛ بررسی نموده و امتیاز هر کدام را بدست آورده. فرض شهر ۱، شهر ۲ و شهر ۳، ابتدا بایستی امتیاز هر شهر را در هر شاخص محاسبه گردد. بنابرین فرض می‌شود برای هر شاخص تعداد مشخصی مولفه یا زیرشاخص توسط خبرگان امر استخراج شده؛ سپس به هر زیرشاخص به شیوه بکار گرفته شده در روش شناسی تحقیق وزنی اختصاص داده

در شهر اسلامی به رعایت مرزها، حدود و حقوق شهروندی توجه شایانی شده است، به طوری که شهر اسلامی نمونه بارز زندگی مساملت آمیز همراه با صلح می‌باشد. حد و مرزها مشخص و سعی بر این است؛ حرمت‌ها شکسته نشوند و زمانی که افراد به محدوده دیگری تجاوز‌کنند مجازات می‌شوند.

یافته‌های تحقیق

جداول زیر وزن‌های اختصاصی توسط خبرگان، میانگین نظرات و تلفیق آنان را نشان می‌دهد:

شاخص	نظرات و تلفیق آنان را نشان می‌دهد
۱ - امنیت عمومی شهر	طبق نتایج بدست آمده از نمودار شماره ۲، اهمیت شاخص‌ها به ترتیب ذیل است: ۱- حفظ حدود الهی؛ ۴- شهردار
۲ - رفاه همگانی	۲- رفاه همگانی؛ ۳- حفظ حدود الهی؛ ۴- شهردار
۳ - مقبول و محبوب	۵- بهداشت عمومی؛ ۶- سبک
۴ - معماری اسلامی	۷- زیبایی فضای عمومی شهر؛ ۸- انسجام اجتماعی.

مدرس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

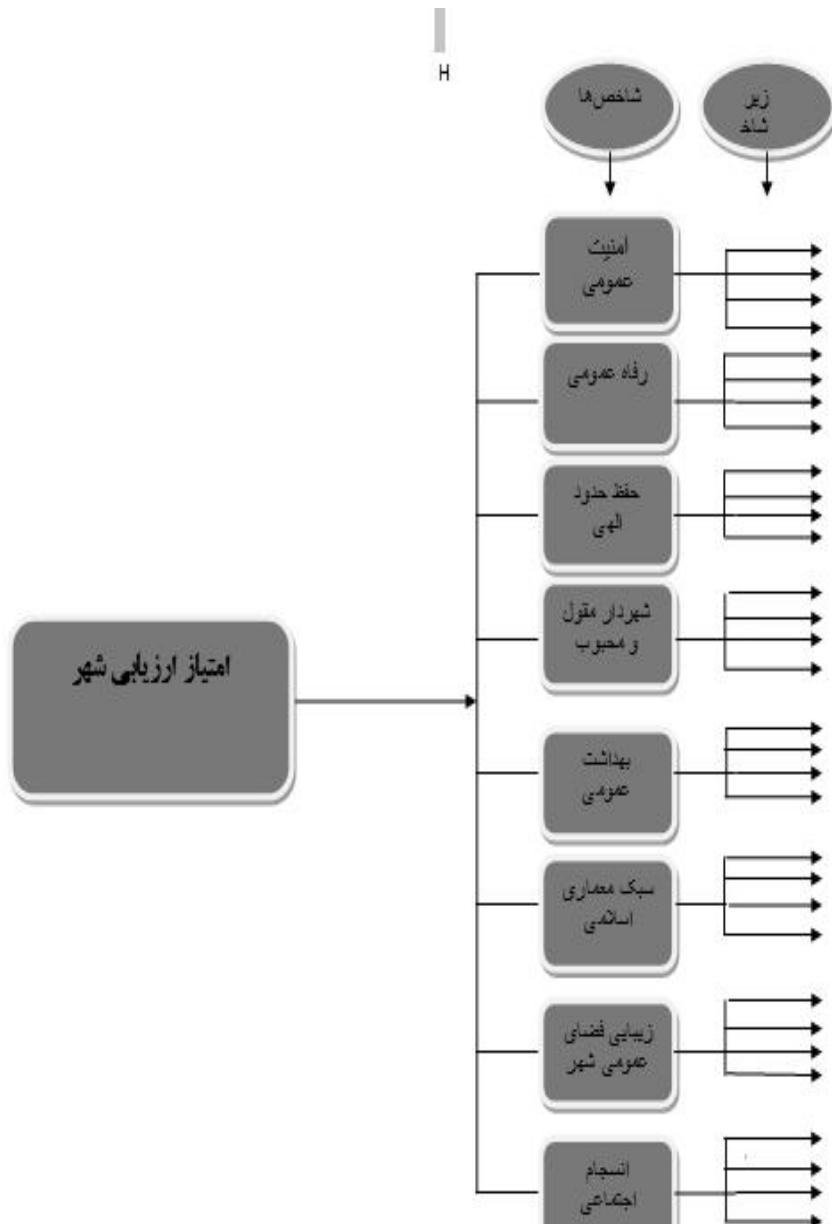
۱۶۶

بانگاهی به نمودار شماره ۳، این چنین برداشت شد: اگر شاخص‌ها را به دو دسته شاخص‌های ظاهری (مانند سبک معماری اسلامی، زیبایی فضای عمومی و غیره) و معنوی (مانند امنیت عمومی، حفظ حدود الهی، رفاه و غیره) تقسیم کرد؛ هر چند اختلاف بین این دو دسته زیاد نیست؛ اما مشاهده گردید که شاخص‌هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری به خود اختصاص دادند؛ که از نظر ایشان

درست شری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۶۷

شکل ۱. مدل مفهومی ارزیابی شهرهای بر اساس شاخص‌های اسلامی؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

شد. حال امتیاز هر شهر در شاخص‌ها بدست می‌آید، است: در ماتریس اول سطرها نشان‌دهنده شهرها فرض شود شهرها در هر یک از شاخص‌ها از نظر می‌باشند و سطرها نمایش دهنده امتیازاتی است که شهر کارشناسان امتیازات زیر را بدست آورده‌اند. بر اساس در آن شاخص کسب کرده است. روش‌شناسی تحقیق، ماتریس شکل ۱، به شرح زیر

	شاخص‌ها	وزن شاخص‌ها	امتیاز گزینه‌ها
شهر ۱	[100 66 45 53 36 45 36 91]	[0.13873 0.1557 0.864 0.0961 0.1275 0.0872 0.1475 0.147]	[58]
شهر ۲ گزینه‌ها	[25 37 91 26 63 50 37 25]	[40]	
شهر ۳	[30 56 63 59 98 33 63 96]	[60]	

نتیجه‌گیری و جمعبندی

با توجه به آنچه که مطرح گردید؛ در مبانی نظری که از آموزه‌های اصیل اسلامی استخراج شد؛ شهر اسلامی در آموزه‌های اسلامی از همه‌ی جوانب مادی، ظاهري، معنوی و روانی حائز اهمیت است. با کنکاش در این آموزه‌ها به حق می‌توان مدلی نظاممند را از شهر اسلامی ارائه داد. مدل نظاممند شهر اسلامی واحد سبک معماري بوده که در جای جای این شهر از خانه‌اش گرفته تاکوچه و بازارهایش تجلی خداوند متعال است. ظاهر و معماري تک تک ساختمان‌ها و بناهایش ذکر خداوند و یکتایی اش را نمودار می‌کند. این مدل شهر تنها به معنویت شهر وندانش توجه نشده است؛ بلکه با استفاده از این سبک، دین محورانه سلامت روانی و جسمانی شهر وندان تأمین می‌گردد. در مقابل شاخص‌های ظاهري برای نامیدن یک شهر به شهر اسلامی نیاز به شاخص‌هایی است که لحاظ‌کردن آن‌ها در شهرسازی می‌تواند به این مسئله که شهر هویتی اسلامی داشته یا ندارد، کمک کند. در این نوع هویت است که شهر واحد یک روح جمعی است، فارغ از تک تک ساکنان آن که روح اسلامی و دینی بر آن حاکم می‌باشد. در این مدل نظاممند شهر اسلامی، حدود و مرزهای آن شناخته شده و هیچ‌گاه حرمت بین افراد شکسته نمی‌شود و به حقوق دیگران تجاوز نمی‌گردد. در عین حال همه‌ی شهر وندان از رفاه نسبی برخوردارند، ثروت و خدمات شهری به صورت عادلانه در بین همه‌ی

شهر وندان توزیع می‌گردد و شهر وندان با آسایش و آرامش به زندگی در آن می‌پردازند. به این ترتیب شهر اسلامی شهری تنها با گلستانه‌ها، مناره‌ها و ظواهر اسلامی نیست؛ بلکه در آموزه‌های اسلامی به مسائل معنوی و نامشهود نیز توجه دارد.

در نظرسنجی خبرگان مشاهده گردید که اختلاف زیادی بین اهمیت شاخص‌ها وجود نداشت و هیچ‌گدام از شاخص‌ها از نظر خبرگان بی اهمیت یا کم اهمیت نبودند. اما اینکه شاخص‌هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری کسب نموده و در مقابل از منظر کارشناسان شهرسازی شاخص‌های ظاهري و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند؛ این امر ناشی از تفاوت دیدگاه این دو گروه در حیطه تخصص و دانش آن‌ها است؛ زیرا جامعه آماری مختص به شهر و منطقه خاصی نبوده که این تفاوت را ناشی از فرهنگ حاکم یک شهر و منطقه‌ی خاص تلقی کرد؛ چراکه خبرگان از مناطق گوناگون کل کشور ایران انتخاب گردید. اما در کل با تلفیق نظرات این دو گروه مشاهده گردید که شاخص‌های معنوی و نامشهود از نظر خبرگان بالاترین امتیاز را کسب نمودند که این امر حاکی از این است که همواره شهر اسلامی ابتدا بایستی رو حی اسلامی داشته باشد و سپس ظاهري اسلامی. با ترکیب نظرات این دو گروه از طریق وزن دهی مدل متعددی ارائه شد تا بنوان با استفاده از این معیارها و اوزان شهرهار ارتبه بندي نمود و میزان فاصله نسبی آنها را تا شهر اسلامی محاسبه کرد. در پایان نیز یک مثال عددی ذکر گردید تا درک مدل برای مخاطب ملموس ترباشد.

یکی از محدودیت‌های این پژوهش آن است که زیر شاخص‌های هر یک از شاخص‌ها بحسب نیامده است و نمی‌توان تا زمانی که این زیر شاخص‌ها و اوزان آنها بحسب نیامده‌اند، شهرهارا با این مدل ارزیابی نمود. لذا پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی با این موضوع بیشتر به زیر شاخص‌ها یا مولفه‌های هر یک از شاخص‌های اسلامی اشاره شده در تحقیق فوق پرداخته شود تامدل جامع تری بحسب آید، بدین ترتیب با چنین مدلی می‌توان شهرهارا ارزیابی نمود.

منابع و مأخذ

١. قرآن کریم، مترجم: محمد مهدی فولادوند.
٢. ابن بابویه، محمد بن علی (١٣٦٢) الخصال، قم: جامعه مدرسین.
٣. ابن منظور، محمد بن مکرم (١٤١٤) لسان العرب، بیروت: دار صادر.
٤. ایازی، سید علی نقی (١٣٨٧) تبیین اندیشه اسلامی شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون برون دینی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
٥. بعلی، فؤاد (١٣٨٢) جامعه، دولت و شهرنشینی تفکر جامعه شناختی ابن خلدون، مترجم: غلامرضا جمشیدی، تهران: دانشگاه تهران.
٦. پاک نژاد، سیدرضا (١٣٨٨) اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، تهران: انتشارات کتابفروشی، ١٣٨٨.
٧. پاینده، ابوالقاسم (١٣٦٢) نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول، تهران: جاویدان.
٨. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (١٣٦٦) تصنیف غررالحكم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات.
٩. حسینی شیرازی، سید محمد (١٤٢٤) تقریب القرآن إلى الأذهان، بیروت: دار العلوم.
١٠. خامنه‌ای، سید علی (١٣٧٩) خوش‌های معرفت از بوستان ولایت، تهران: معاونت روابط عمومی تبلیغات ساعس ناجا.
١١. داوری اردکانی، رضا (١٣٨٢) شهر و ساکنانش، مجله نامه فرهنگ، شماره ٤٧٥.
١٢. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (١٤١٢) المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
١٣. سیف الدینی، فرانک (١٣٧٨) روند شهرنشینی مسئله شهرهای بزرگ، نشریه علمی پژوهشی پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ٣٦.
١٤. شکرانی، رضا (١٣٧٨) مهندسی فرهنگ اسلامی در مؤلفه‌ها و ویژگی شهر سازی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
١٥. طالب، مهدی (١٣٦٨) تأمین اجتماعی، مشهد: آستان قدس رضوی.
١٦. طباطبائی، محمد حسین (١٣٧٤) المیزان فی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۷۰